

הרב תומר מבורך

הבאת קטנים לבית הכנסת*

- הקדמה ■ מעמד הקהל: "טף למה באין?"; מי כלול בגדר "טף"?; "שכר למביאיהן" ■ הבאה לבית כנסת: השלכות הדרשה למעשה; "מנהג טוב"?; "עונש למביאיהן" ■ דין חינוך: הגיל הראוי; מצוות חינוך לתפילה ■ סיכום

הקדמה

הורים רבים, בעיקר בשנים המוקדמות של חיי המשפחה, מוצאים את עצמם עסוקים בטיפול בילדיהם בשעה שבה מתקיימת תפילת הציבור, ומתלבטים כיצד עליהם לנהוג במציאות זו: לוותר על תפילה במניין או שמא להביא את הילדים לבית הכנסת. ניתן להתייחס למצב זה כשאלה של סדרי קדימויות ולבחון מהי חובת ההורה כלפי ילדיו, מהי חובתו של אדם ביחס למצוות תפילה בכלל ולתפילה בציבור בפרט, ומהו היחס בין החובות, אולם ניתן להתמקד ביחסם העקרוני של חכמים להבאת ילדים קטנים לבית הכנסת - וכך נעשה במאמר זה.

שאלה שכיחה זו נוגעת ביחס שבין היחיד והציבור, ועשויה לעתים להיות טעונה במשקל נוסף מעבר לזה ההלכתי. כדוגמה יש לציין כי ישנם בתי כנסת המקדמים את הבאים בשעריהם בשלט הקובע כי "לכאן לא מקובל להביא ילדים קטנים"; ישנם בתי כנסת שבהם מגבלה זו היא בבחינת תורה שבעל-פה; ואילו בתי כנסת רבים שמחים בנוכחותם של ילדים קטנים ולעתים אף מציבים בספרייתם ספרים מותאמים לילדים.

* המאמר לזכרו הטוב של דודי, פרופסור חיים כהן, אוהב אדם ודעת, אמת ושלום, שתפילת הציבור וכבודו היו נר לרגליו כל הימים.

להלן נבקש להתחקות אחר יחסם של חכמים לנוכחות ילדים בבית הכנסת, עם תשומת לב מיוחדת לילדים שעדיין אינם מסוגלים להשתתף בתפילה. כוונתנו אינה לקבוע מסמרות להלכה, כי אם למפות את השיטות והדעות מימי התנאים ועד ימינו בעניין זה.¹

מעמד הקהל

"טף למה באין?"

הגמרא (חגיגה ג ע"א) מביאה את דרשתו של ר' אלעזר בן עזריה על פסוקי מצוות הקהל:

תנו רבנן: מעשה ברבי יוחנן בן ברוקה ורבי אלעזר (בן) חסמא שהלכו להקביל פני רבי יהושע בפקיעין, אמר להם: מה חידוש היה בבית המדרש היום? אמרו לו: תלמידך אנו, ומימך אנו שותין. אמר להם: אף על פי כן, אי אפשר לבית המדרש בלא חידוש, שבת של מי היתה? שבת של רבי אלעזר בן עזריה היתה. ובמה היתה הגדה היום? אמרו לו: בפרשת הקהל. ומה דרש בה? הקהל את העם האנשים והנשים והטף אם אנשים באים ללמוד, נשים באות לשמוע, טף למה באין? כדי ליתן שכר למביאיהן. אמר להם: מרגלית טובה היתה בידכם ובקשתם לאבדה ממני!

ר' אלעזר בן עזריה תמה מדוע נדרש ציווי להביא את הטף במעמד הקהל,² והוא משיב שהציווי בא "ליתן שכר למביאיהן". התוספות (שם, ד"ה כדי ליתן) לומדים הלכה מדרשה זו וכותבים: "ועל זה סמכו להביא קטנים בבית הכנסת".

כדי להבין את ההשוואה שעורכים התוספות, עלינו לעסוק מעט בהבנת חידושו של ר' אלעזר בן עזריה, ולשם כך לברר באיזה טף מדובר ומהי המשמעות של מתן השכר אם לחיוב עצמו אין טעם אחר מלבד השכר על קיומו.

1 להרחבה נוספת עיין: הרב אברהם וסרמן "הוצאת ילד בוכה מבית הכנסת" תחומין יג 194 (התשנ"ג); שו"ת משנה הלכות, חלק ז, סימן יז. כפי שנראה, במקורות שיובאו להלן לא נידונה שאלת המניע של ההורה, כלומר האם בהבאת ילדיו לבית הכנסת הוא מתכוון לחנכם ולהרגיל אותם לתפילה או שמא מטרתו אינה אלא לשמור עליהם במקביל לתפילתו שלו. מובן שיכולה להיות לכך משמעות עמוקה ועקרונית אך המקורות לא נוגעים בכך באופן מפורש ויש מקום לחשוב מהו טעמה של התעלמות זו. בפשטות, השאלה היא מדוע בכלל להביא את הטף, אולם חלק מן האחרונים פירשו שהשאלה היא מדוע נדרש ציווי על מציאות הכרחית - שכן כאשר הגברים והנשים עולים לרגל, ממילא הם מביאים עמם גם את הטף - ולא מדוע יש עניין ליצור מציאות כזו. גם לפי הבנה זו, תשובתו של ר' אלעזר בן עזריה מוצאת סיבה ערכית לחיוב נורמטיבי שכולל את הטף במעמד הקהל.

2

מי כלול בגדר "טף"?

הראשונים והאחרונים נחלקו מי כלול בהגדרת הטף שעליו מדברת פרשת הקהל. ראשית, נביא את הפרשה במלואה (דברים לא, י-יג):

ויצו משה אותם לאמר מקץ שבע שנים במלעד שנת השמטה בחג הסכות: בבוא כל ישראל לראות את פני ה' אֱלֹהֶיךָ במקום אשר יבחר תקרא את התורה הזאת נגד כל ישראל באזניהם: הקהל את העם האנשים והנשים והטף וגרך אשר בשעריך למען ישמעו ולמען ילמדו ויראו את ה' אֱלֹהֶיכם ושמרו לעשות את כל דברי התורה הזאת: ובניהם אשר לא ידעו ישמעו ולמדו ליראה את ה' אֱלֹהֶיכם כל הימים אשר אתם חיים על האדמה אשר אתם עֹבְרִים את הירדן שמה לרשתה.

הרמב"ן (דברים שם, יג) מבין שהטף הם אותם הבנים שמתוארים בפסוק יג וכי מדובר בילדים קטנים הקרובים לגיל חינוך שהלימוד במעמד הקהל משמעותי בעבורם. הוא מוסיף שהבנה זו אינה מתאימה לדרשתו של ר' אלעזר בן עזריה. ה"כלי יקר" (שם, יב) הולך בדרכו של הרמב"ן ומרחיב את הפער בין הפשט לדרש, כאשר הוא מתקשה מה טעם יש בהבאת טף שלא הגיע לגיל חינוך ומדמה את הבאתו לנשיאת עצים ואבנים רק כדי ליתן שכר למביאייהם. לכן, מחדש ה"כלי יקר" שמעמד הקהל איננו רק מעמד של לימוד ציבורי אלא מעמד של תשובה, והבאת הטף נועדה לעורר את הלבבות, כפי שמוזכר בספר יואל (ב, טו-יח):

תקעו שופר בציון קדשו צום קראו עצרה: אספו עם קדשו קהל קבצו זקנים אספו עוללים וינקי שדים יצא חתן מחדרו וכלה מחפתה: בין האולם ולמזבח יבכו הכהנים משרתי ה' ויאמרו חוסה ה' על עמך ואל תתן נחלתך לחרפה למשל בם גוים למה יאמרו בעמים איה אֱלֹהֵיהֶם: ויקנא ה' לארצו ויחמל על עמו.

לעומתם, המהרש"א (חידושי אגדות, חגיגה, שם, ד"ה נשים) מבין, בהתאם לדברי הבבלי, שמדובר בקטנים שכלל לא מסוגלים להבין ואינם בכלל שמיעה ולימוד, ואף על פי כן מחדש הפסוק שיש ערך בהבאתם. ה"מנחת חינוך" (מצווה תריב) הולך גם הוא בדרך זו, מגדיר את הגיל בצורה מדויקת יותר וסבור שגם תינוק שכלו חודשיו כלול במצווה זו.³

3 ראייה לשיטתם ניתן לראות גם בהמשך הגמרא (חגיגה ה ע"ב - ו ע"א), שם מתייחסים להבאת הקטנים מן ההיבט של דיני הוצאה בשבת, ובפשטות מדובר בקטן שאינו מהלך ברגליו.

"שכר למביאיהן"

שאלה נוספת העולה מדברי ר' אלעזר בן עזריה נוגעת לטעם שהוא מעניק להם. לדבריו, הבאת הטף לא נועדה אלא "ליתן שכר למביאיהן", וניתן להבין כי לידו אין כל ערך עצמי בהבאת הטף למקדש. מאידך, ייתכן שקבלת השכר מעידה על משמעות ערכית בהבאת הטף, שבגינה מקבלים מביאי הטף שכר. מובן שישנה זיקה בין שאלה זו לשאלה הקודמת, שכן ככל שגילו של הטף האמור מבוגר יותר, ניתן למצוא ערך חינוכי לנוכחותו במעמד הקהל; ואילו אם מדובר בילדים בגיל צעיר מאוד, קשה יותר להבין איזה ערך יש בהבאתם. מאידך, ככל שמדובר בילדים גדולים ומביני עניין, דרשתו של ר' אלעזר בן עזריה מובנת פחות, שכן אם יש תועלת חינוכית ברורה בהבאת הטף לא ברורות שאלתו ותשובתו.

אכן, ההבנה הפשוטה בסוגיה היא שתכליתה של הבאת הטף היא מתן השכר ואין לה סיבה אחרת - שאם לא כן, היה ר' אלעזר בן עזריה נוקט באותה הסיבה - אך הבנה זו קשה מצד הסברה. כבר העיר הרמב"ם ב"מורה נבוכים" (חלק ג, פרק כו, ועוד) ביחס לכלל מצוות התורה שגם כשאין מבינים את טעם המצווה, מוכרחים להניח שיש לה טעם ותועלת, ונראה שהוא הדין בנידון שלפנינו - בייחוד משום שר' אלעזר בן עזריה מנסה למצוא טעם לציווי.

הצעה אחת לערך העצמי שבהבאת הטף ראינו לעיל בדברי ה"כלי יקר", אשר הסביר כי נוכחות הטף מעוררת את הלבבות לתשובה משום שיש לבקש בעבורם רחמי שמים. טעם אחר הוא חינוך הטף ברמות שונות: החל מעצם ההרגל לקיום מצוות ולשותפות עם כלל ישראל; דרך שמיעה ולימוד מינימליים, כל ילד כפי גילו; ועד להבנה ולימוד משמעותיים, כאשר זו אינה מצוות חינוך המלאה רק מחמת הגיל הצעיר מדי.⁴

אפשרות נוספת מעלה ה"שפת אמת" (ליקוטים לפרשת בא), בעקבות דרישתו של משה מפרעה כי גם הטף יצא ממצרים לעבוד את ה' במדבר. בדבריו עולות שתי נימות שונות: נימה אחת מסבירה שעצם עשיית מעשה לשם שמים יכולה לחולל וליצור מצווה ערכית ונורמטיבית; ונימה שנייה מציינת שעל הבן עתידה לחול תוספת קדושה בעקבות נוכחותו במעמד הקהל:

4 ביחס לגיל חינוך לתפילה ראה להלן.

5 בעניין זה עיין במאמרו של הרב שאול ישראלי "שלבם במצות החינוך למצוות" תורה שבעל פה כג [עמ' יז (התשמ"ב)]. הוא מלמד שישנם שני שלבים מרכזיים בתהליך החינוך, בלתי מודע ומודע, אשר בוקעים ועולים ממצוות הקהל דאורייתא אל עבר דינים ותקנות שונות של חכמים בגדרי דין חינוך.

הבאת קטנים לבית הכנסת

דהנה הפירוש שכתבו חז"ל בהקהל הטף למה באו ליתן שכר למביאיהם אין מובן כיון שאין טעם למתן שכר, אולם הפי' שיש כח בישראל לעשות מעשה לש"ש ונעשה מזה מצוה, והוא עניין תושבע"פ דברי חכמים כדרכונות כו' נטועים כו' וכ' חיי עולם נטע בתוכנו זה תושבע"פ...⁶

והנה הטף נכללים באביהם וע"י שעושה האב ואם עמו מצוה נזדכך הבן ונתוסף בו קדושה אף שאינו בר דעת, וכמו מחשבה טובה הקב"ה מצרפה למעשה, כן חסרון מעשיו של הבן מצד אונסא [הוא] כמאן דעביד ורצון המביאים אותו הוא כמעשה וזהו הוא ענין הבאת הטף והוא תושבע"פ מצד חכמה הרואה את הנולד כדי להיות הילד מורגל בקדושה וזהו תוספת והידור מצוה והכנה למצוה והוא עניין תושבע"פ כנ"ל...

לסיכום, מצאנו מחלוקת כפולה בהבנת דרשתו ר' אלעזר בן עזריה - הן באשר לגילו של הטף המדובר, הן בשאלת קיומו (וזהותו) של ערך עצמי בהבאת הטף.⁷

הבאה לבית כנסת

השלכות הדרשה למעשה

כפי שראינו, התוספות כתבו שעל דברי ר' אלעזר בן עזריה סמכו להביא קטנים לבית כנסת - ובפשטות, כוונתם לקטנים שאינם בגיל חינוך.⁸ ההשוואה שעורכים התוספות בין מעמד הקהל ובין תפילה בבית הכנסת תלויה לכאורה בטעמה של חובת הבאת קטנים למעמד הקהל, שכן אם "ליתן שכר למביאיהן" הוא גזרת מלך וכהלכתא בלא טעמא, ודאי שיש להבחין בין מעמד הקהל ובין תפילה בבית הכנסת. גם אם נצמד בדרכו של ה"כלי יקר" לגבי ממד התשובה הכללי, נראה שלא כל תפילה בציבור מקבילה בהכרח למעמד הקהל במוכן זה. לעומת זאת, אם נאמר שיש ערך עצמי בקרבתו של

6 בשלב זה מחבר ה"שפת אמת" את הדרשה של פסוקי הקהל לדרשות נוספות של ר' אלעזר בן עזריה, המצביעות על מגמתו להרחיב את גבולה של תורה ואת לומדיה השונים - כפי שגם הראה בפועל כשנתמנה לנשיא וסילק את שומר פתח בית המדרש (ברכות כח ע"א).

7 עיין שו"ת אגרות משה (יורה דעה, חלק ב, סימן קד), שטען כי בכוונה בחר ר' אלעזר בן עזריה לדרוש שאין טעם מלבד השכר ובכך להוציא מאפשרות של טעם עצמי או תועלת עתידית. לדבריו, כל טעם כזה מוביל לסיכון שהאב ימצא אמתלאות למעט את חיובו בחינוך ובהבאת הבן, ודווקא הקביעה השרירותית מחייבת באופן גורף ועל כך בירך ר' יהושע.

8 ניתן להניח שהתוספות מתייחסים לקטנים שאינם בני חינוך. ראשית, כפי שראינו לעיל זהו הפירוש המקובל יותר לדרשתו של ר' אלעזר בן עזריה. ושנית, אילו מדובר בקטנים שהגיעו לגיל חינוך, הרי שיש להביאם מדין חינוך ואין צורך למקור ממעמד הקהל ועיין עוד לקמן.

הטף אל הקודש ואל הציבור ובהכשרתו ובהרגלתו לתפילה ולקיום מצוות בכלל, הקבלה זו מתבקשת מאליה.

מקור אפשרי לשיטת התוספות יש למצוא בפרק יח במסכת סופרים אשר עוסק בתפילות המועדים. במהלך הפרק נידונות תפילות תשעה באב ובהקשר זה נזכר מנהג ללכת עם הקטנים לבית הכנסת במהלך הצום. אגב כך, מובאת גם דרשתו של ר' אלעזר בן עזריה ומתוארת ההשלכה הכללית לבתי כנסת (שם, הלכות יז-יח):

וכן היה מנהג טוב בירושלים לחנך בניהם ובנותיהם הקטנים ביום צום, בן אחת עשרה שנה עד עצם היום, בן שנים עשרה להשלים, ואחר כך סובלו ומקרבו לפני כל זקן וזקן, כדי לברכו ולחזקו ולהתפלל עליו שיזכה בתורה ובמעשים טובים; וכל מי שהיה לו גדול ממנו בעיר, היה עומד ממקומו והולך לפניו, והיה משתחוה לו להתפלל בעדו; ללמדך שהם נאים ומעשיהם נאים, ולבם לשמים. ולא היו מניחין בניהם קטנים אחריהם, אלא היו מוליכין אותן לבתי כנסיות, כדי לחנכן במצות.

ביום שהושיבו את ר' אלעזר בן עזריה בישיבה, פתח ואמר, אתם נצבים היום כולכם, טפכם נשיכם, אנשים באים לשמוע, נשים כדי לקבל שכר פסיעות, טף למה בא, כדי ליתן שכר למביאיהן. מיכן נהגו בנות ישראל קטנות⁹ לבא לבתי כנסיות, כדי ליתן שכר למביאיהן, והן לקבל שכר.

אם כן, בדומה לדברי התוספות, גם במסכת סופרים מופיעה ההשלכה הישירה ממעמד הקהל אל דיני תפילה בבית הכנסת. דברים ברוח זו אנו מוצאים ב"אור זרוע" (חלק ב, סימן מח) אשר מעיד על מנהג שהיה בימיו להביא את הילדים הקטנים לנשק את ספר התורה בתפילות השבת, וגם הוא תומך יתדותיו בדברי מסכת סופרים ובדרשתו של ר' אלעזר בן עזריה:

ואחר שקרא הולך ש"צ ויושב על קטידרא וכל התנוקות הולכין ומנשקין לס"ת כשגללה הגולל ומנהג יפה הוא זה לחנך את התנוקות למצות ולזרזם ודומה לההיא דמס' סופרים דמסיק לא היו מניחים בניהם קטנים אחריהם אלא היו מוליכין אותם לבתי כנסיות כדי לזרזן במצות ביום שהושיבו את ר' אלעזר בן עזריה בישיבה פתח ואמר אתם נצבים היום כלכם טפכם נשיכם. אנשים לשמוע

9 ראה לדוגמה: ב"ח, יורה דעה, סימן רמו, ס"ק ז; שו"ת בית הלוי, חלק א, סימן ו; שו"ת אגרות משה, יורה דעה, חלק ב, סימן קט. יש לציין כי ההתייחסות דווקא לבנות ישראל קטנות, ולא לילדים משני המינים אינה מובנת. אמנם דברי ר' אלעזר בן עזריה משמשים מקור יסודי גם לדין בלימוד תורה לנשים אך השילוב של בנות קטנות צ"ע.

הבאת קטנים לבית הכנסת

נשים כדי לקבל שכר פסיעות טף למה בא כדי ליתן שכר למביאייהן מיכן נהגו בתולות ישראל קטנות להיות רגילות לבא לביהכ"נ כדי ליתן שכר למביאייהן והן לקבל שכרן עכ"ל מס' סופרים. וגם מחמת שבאים קטנים לביהכ"נ נכנסת יראת שמים בלבם כדתנן יהושע בן חנניא אשרי יולדתו.

בתחילת הדברים נראה שה"אור זרוע" עוסק בקטנים שיש ערך חינוכי ברור להבאתם, וכך הוא מבין את דברי מסכת סופרים. בסוף דבריו הוא מוסיף רובד חדש, על פי הסברו של הירושלמי לתיאור "אשרי יולדתו" שנאמר על ר' יהושע בן חנניא (משנה, אבות ב, ח). בירושלמי (יבמות א, ו) מספר ר' דוסא בן הרכינס מפני מה זכה ר' יהושע לתיאור זה ואומר: "זכור אני שהיתה אמו מולכת עריסתו לבית הכנסת בשביל שיתדבקו אזניו בדברי תורה". בפשטות, תינוק בגיל שבו האם מוליכה את עריסתו אינו מסוגל להבין דבר מהמתרחש בבית הכנסת וודאי שאינו נכלל בדין חינוך, ואף על פי כן משבח ר' דוסא את אמו של ר' יהושע על שהביאה אותו לבית הכנסת.¹⁰ לאור זאת, סבור ה"אור זרוע" שישנה תכלית נוספת להבאת קטנים לבית הכנסת: יראת שמים בלבם.

לעומת מסכת סופרים, התוספות וה"אור זרוע", העורכים השוואה בין מעמד הקהל לתפילה בבית הכנסת, הגר"ע יוסף זצ"ל (שו"ת יביע אומר, חלק י, יורה דעה, סימן כב) נוטה להבחין בין המקרים ולומר שאמנם למעמד הקהל מצווה להביא אפילו ילדים קטנים מאוד, אך לבית כנסת יש להביא רק קטנים שהגיעו לגיל חינוך. ניתן להציע בדבריו שיש הבדל יסודי בין אירועים מיוחדים בעלי משמעות טקסית, דוגמת מעמד הקהל, ובין תפילה שגרתית ויומיומית. הבדל כזה הצענו לעיל ע"פ הסברו של ה"כלי יקר", וניתן להרחיבו להוצאת הספר עליה מדבר ה"אור זרוע", לקריאת מגילה, לתקיעת שופר וכדומה. הבדל כזה יכול לנבוע מהבנה שדווקא הייחודיות של חוויה יוצאת דופן היא בעלת ערך חינוכי המצדיק את המחיר, לעומת שגרה רגילה שבה האלמנט החינוכי איננו משמעותי דיו.

אם כן, דין הבאת קטנים למעמד הקהל שהתפרש בדרשתו של ר' אליעזר התרחב במסכת סופרים ובדברי התוספות וה"אור זרוע" גם למנהג הבאת קטנים לבית הכנסת. יש שהבינו כי מנהג זה אמור לגבי גילים שתיתכן בהם רמה בסיסית של חינוך, אך עיון במקור הדין בגמרא מורה שמדובר בתינוקות קטנים מאוד וכך היא ההבנה הפשוטה.

10 אמנם, גם לגבי אגדה זו יש שפירשו שהיא אינה אמורה לגבי זמן התפילה שבו אכן אין להביא תינוקות. מעניין לציין, כפי שכותב ה"משך חכמה" (דברים לא, יב), שר' יהושע הוא השומע את דרשת ר' אלעזר בן עזריה על מצוות הקהל ודווקא מתוך הרקע של ילדותו האישית הוא משבח את הדרשה ואומר לתלמידיו "מרגלית טובה היתה בידכם ובקשתם לאבדה ממני!".

לפי הבנה זו, יש ערך חינוכי עמוק בהבאתם של תינוקות לבית הכנסת - אף שהם אינם כלולים בדין חינוך במשמעותו הרגילה.

"מנהג טוב"?

דברי מסכת סופרים על מנהגם של אנשי ירושלים להביא את ילדיהם לבית הכנסת נפתחים במילים "מנהג טוב". מטבע לשון זה מופיע גם בדברי ה"שולחן ערוך" (אורח חיים, סימן תרפט, סעיף ו) ביחס להבאת קטנים לשמוע קריאת מגילה:

מנהג טוב להביא קטנים וקטנות לשמוע מקרא מגילה.

אכן, ה"מגן אברהם" (שם, ס"ק יא) מסייג את דברי ה"שולחן ערוך" וקובע שאין להביא ילדים קטנים מאוד המבלבלים את דעת השומעים. ה"משנה ברורה" (שם, ס"ק יח) צועד בדרכו ומרחיב את ההסתייגות:¹¹

ועכשיו בעוונותינו הרבים נהפוך הוא שלבד שאינם שומעים אלא הם מבלבלים שגם הגדולים אינם יכולים לשמוע וכל ביאתם הוא רק להכות את המן ובזה אין האב מקיים מצות חינוך כלל ובאמת מצד מצות חינוך צריך כל אב להחזיק בניו הקטנים אצלו ולהשגיח עליהם שישמעו הקריאה וכשיגיע הקורא לזכור שם המן האגגי רשאי הקטן להכותו כמנהגו אבל לא שיהיה זה עיקר הבאת הקטן לבית המדרש.

דברים ברוח זו אנו מוצאים בהקשרים אחרים שבהם מתייחס הרמ"א לנוכחות של ילדים בתפילה¹² - כגון דבריו לגבי מעלת עניית אמן של קטן (אורח חיים, סימן קכד, סעיף ז) ולגבי האיסור לנשק קטן בבית הכנסת (שם, סימן צח, סעיף א) - וה"משנה ברורה" באופן עקבי מעיר ומזהיר שאין להביא לבית הכנסת ילדים שעלולים להפריע.¹³

11 כאן נראה שלמרות החריפות עדיין יש מקום להביא קטנים לבית כנסת אלא שנדרשת השגחה יתרה. במקור הבא נראה גם נימה של איסור ממש.

12 מהתייחסויותיהם המרובות של המחבר והרמ"א לנוכחותם של תינוקות בבית הכנסת נראה שמציאות זו הייתה שכיחה למדי בזמנם.

13 מלשונן ועניינן של הלכות אלה נראה בעליל שמדובר בתינוקות שעדיין לא הגיעו לחינוך פורמלי ואינם מסוגלים להתפלל, וכך כתב גם הרב פיינשטיין (שו"ת אגרות משה, יורה דעה, חלק ב, סימן ח).

"עונש למביאיהן"

באחד ההקשרים הללו מביא ה"משנה ברורה" (אורח חיים, סימן צח, ס"ק ג) מקור לדבריו:

בשל"ה קורא תגר על המביאים ילדים לבהכ"נ והיינו קטנים שעדיין לא הגיעו לחינוך מטעם כי הילדים משחקים ומרקדים בבהכ"נ ומחללים קדושת בהכ"נ וגם מבלבלים דעת המתפללים ועוד גם כי יזקינו לא יסורו ממנהגם הרע אשר נתחנכו בילדותם להשתגע ולבזות קדושת בהכ"נ אבל כשהגיעו לחינוך אדרבה יביאנו אתו לבהכ"נ וילמדהו אורחות חיים לישב באימה וביראה ולא יניחנו לזוז ממקומו ויזרזהו לענות אמן וקדיש וקדושה עי"ש בסוף עניני תפילה וקריאת התורה. ועיין בתנא דבי אליהו ח"א פי"ג גודל העונש שיש להאב שמניח את בנו לענות דברים של הבל ותפלות בבהכ"נ.

ה"משנה ברורה" הולך בעקבות השל"ה ומתייחס למספר מגרעות המצויות בהבאת ילדים לבית הכנסת: חילול קדושת בית הכנסת, הפרעה למתפללים האחרים ופגיעה בחינוך הילד להתנהגות ראויה בתפילה. מקור הדברים בשל"ה הוא במסכת תמיד (פרק נר מצווה, אותיות קא-קב), והוא מביא את הדברים מספר "דרך חיים" של ר' מנחם די לונזאנו.¹⁴ ספר "דרך חיים" כתוב בצורה של שירים וביאורים לשירים אשר מפרטים ומרחיבים את נושאי השירים - בעיקר סביב מוסר ונהגות ראויות. בשיר עצמו כותב ר' מנחם כך:

חנוך את צאצאיך ביראת /	אֵלֶּהִם יִפְרָחוּ בֵּה כְּתֻמְרִים
תביאמו לבית אֵל לענות מ' /	הִלֵּל אֵל לֹא לִשְׁחָק כְּשֹׁכֹרִים
כאישים המביאים שם בניהם /	לִבְשֶׁתָּם לִהְיוֹת בְּלִתי שְׁכֹרִים
תחיימו בעץ חיים ואל נא /	תִּמְיִתְמוּ בַּעֵץ דַּעַת סֹחְרִים

בביאורו לשיר מאריך ר' מנחם בתיאור פיוטי על אודות ההפרעה וחילול הקודש שנוכחותם של הילדים עשויה לגרום. דברים אלו צוטטו בשל"ה (שם, אות קא) ונביא מעט מהם:

אמר מנחם, בזמן הזה יש טף בא לבית הכנסת לתת עונש למביאיהן, לפי שהוא בא לחלל קדושת בית אֵלֵהינו, ולשחוק בו ככרחובות קריה, יקומו לצחק זה עם

14 תלמיד חכם ומקובל בן המאה ה"ז, אשר נולד (כנראה) בטורקיה ועלה לירושלים. חיבוריו נכללים בספר "שתי ידות" הכולל את "יד עני" - מדרשי חז"ל וספרי תנאים שאותם ההדיר, ואת "יד המלך" - ספרים ושירים שכתב בעצמו ובהם גם ספר "דרך חיים". נוסף על ספר זה, כתב חיבורים רבים בקבלה וביניהם הספר "עומר מן".

זה, זה מצחק עם זה, וזה מכה את זה, זה מרנן וזה בוכה, זה מדבר וזה צועק, זה רץ אילך וזה רץ אילך, רץ לקראת רץ ירוץ. ויש אשר יעשה צרכיו בבית הכנסת, ואז יאמרו מים מים, ויש אשר יתן אביו בידו ספר והוא ישליכו לארץ, או יקרעהו לשנים עשר קרעים. סוף דבר, מקול שטטתם כוונת המתפללים נפסדת, ונמצא שם שמים מתחלל.

לאחר התיאור מגיע הלקח המתבקש: במצב כזה (ואמנם הוא כותב בפירוש "בזה האופן") אין שכר למביאי הילדים אלא פורענות כתוצאה מביזוי הקודש ומההרגלים הרעים המוקנים לילד. למסקנה, מבחין ר"מ לונזאנו בין גילים שונים לעניין זה (שם, אות קב):

סוף דבר, ראוי לאדם שלא להביא הטף הקטן מאד לבית הכנסת, כי יפסיד בהביאו ולא ירויח. אך הטף הגדול קצת, יביאנו לבית הכנסת, ולא יניחנו לזוז ממקומו, וילמדהו ויזרזהו לענות אמן וקדיש וקדושה, ולא ינחוהו לדבר דברי הבאי, וילמדהו לשבת שם באימה וביראה.

דברים אלו הובאו בקיצור ב"משנה ברורה" לעיל, אך מעיון במקור הדברים ניתן לחדד שתי נקודות חשובות. ראשית, ר' מנחם אינו שולל הבאת ילדים לתפילה, ואף מעודד אותה, אך הוא מזהיר מפני הסכנה הטמונה בכך. שנית, לנגד עיניו של ר' מנחם עמדה מציאות קיצונית למדי שבה הילדים מפריעים לתפילה באופן בוטה במיוחד ותוצאותיה הפגומות הן שלוש: ביזיון כלפי שמים, הפרעה לציבור, וחינוך קלוקל של הילד.

דין חינוך

כפי שראינו, בהקשר של קריאת מגילה ובדיוני הפוסקים מוזכר הגבול של גיל חינוך, אשר מעליו ודאי שיש ערך עצמי להבאת הילד לתפילה. מעבר לכך, במקומות רבים בהלכה נראה שבית הכנסת היה מקומם הקבוע של התינוקות הלומדים:

מי שצריך ליכנס לבית הכנסת לקרות תינוק או חבירו יכנס ויקרא מעט או יאמר שמועה ואח"כ יקרא חבירו כדי שלא יכנס בשביל חפציו בלבד, ואם אינו יודע יאמר לתינוק מן התינוקות קרא לי הפסוק שאתה קורא בו, או ישהה מעט בבית הכנסת ואח"כ יצא, שהשיבה שם מעסקי המצות היא שנאמר אשרי יושבי ביתך וגו'.¹⁵

15 משנה תורה, תפילה, פרק יא, הלכה ט: שולחן ערוך, אורח חיים, סימן קנא, סעיף א.

הבאת קטנים לבית הכנסת

כדי לברר את הגבול אשר מעליו לכולי עלמא יש מצווה בהבאת קטנים לבית הכנסת, עלינו לברר מהו גיל חינוך באופן כללי ונוסף על כך לעמוד על טיבה של מצוות חינוך לתפילה.

הגיל הראוי

ביחס לגיל שבו חלים חיובי חינוך ביחס לקטן אומרת הגמרא (סוכה מב ע"א) את הדברים הבאים:

תנו רבנן: קטן היודע לנענע - חייב כלולב, להתעטף - חייב בציצית, לשמור תפילין - אביו לוקח לו תפילין. יודע לדבר - אביו לומדו תורה וקריאת שמע. תורה מאי היא? אמר רב המנונא: תורה צוה לנו משה מורשה קהלת יעקב. קריאת שמע מאי היא? פסוק ראשון. היודע לשמור גופו - אוכלין על גופו טהרות...

מקור הברייתא הוא בתוספתא (חגיגה א, ב), אשר מרחיבה על גדרי חינוך במצוות נוספות וקובעת למעשה שגיל החיוב בחינוך קטנים תלוי ביכולתם לבצע את פעולת המצווה.¹⁶

שיקול יסודי נוסף עולה מדברי המשנה (סוכה ב, ח), אשר קובעת שקטן שאינו צריך לאמו חייב בסוכה. אפשר לומר שיש עניין עקרוני בפירוש מהאם כפי שעולה גם ממחלוקת הרמב"ם והראב"ד (משנה תורה, אישות, פרק כא, הלכה יז) בנוגע לגיל שבו אב גרוש יכול לתבוע חזקה על בנו הקטן - שכן סמיכותו של הקטן לאביו היא אשר מאפשרת את חינוכו. היבט זה עולה גם מפירוש רבנו בחיי (בראשית כא, ח) על המשתה שערך אברהם "ביום היגמל את יצחק", המבטא את התפיסה כי כל זמן שהילד יונק הוא זקוק לאמו ומצוי תחת חסותה וכאשר הילד נגמל, הוא עובר לחסות אביו אשר מחויב מאותה שעה בחינוכו למצוות. אפשרות אחרת היא שדברי המשנה בסוכה אינם אלא יישום של העיקרון היסודי שראינו בדבר התוספתא, וכך אכן מציע הר"ן (סוכה יג ע"א מדפי הרי"ף, ד"ה גמ' היכי דמי קטן):

ומדרבנן הוא דכי האי גוונא הגיע לחינוך קרינן ביה לענין סוכה וכל קטן שהגיע לחינוך חייב מדרבנן ואין החנוך שוה בכל מקום אלא כל חד וחד לפי ענינו דהכא

16 במשנה המקבילה במסכת חגיגה (א, א) נחלקו בית הלל ובית שמאי בגדרי קטן החייב בעלייה לרגל - ובעקבותיה מביאה הגמרא את דרשתו של ר' אלעזר בן עזריה שבה פתחנו. נראה שגם בית שמאי ובית הלל מקבלים את העיקרון הגלום בדברי תוספתא, אך נחלקים בהבנת פעולת המצווה בעלייה לרגל. יש לציין כי החשש לבזיון בית כנסת שראינו לעיל בדברי ה"ד"ך חיים" אינו מוזכר בסוגיה שם ביחס לבית המקדש.

תלינן באין צריך לאמו וגבי ראייה ביכול לעלות וכו' וגבי לולב בידוע לנענע וגבי ציצית בידוע להתעטף וגבי תורה בידוע לדבר כדאיתא בסוף פרק לולב הגזול.

בהמשך דבריו מציע הר"ן גיל מוגדר לשלב שבו קטן אינו זקוק לאמו: גיל שש. הגדרה זו עולה מדברי הגמרא במקום אחר (עירובין פב ע"א) והיא מצויה גם בדברי ראשונים נוספים¹⁷.

המחבר פוסק שקטן חייב ללמוד תורה משעה שהוא יכול לדבר, ¹⁸ וה"מ שנה ברורה" מביא את עקרון היכולת העולה מהברייתא בנוגע לכלל המצוות. ¹⁹ בשו"ת יביע אומר (חלק ב, אורח חיים, סימן יג) דן הרב עובדיה יוסף באריכות בגדרי גיל החיוב והביא שיטות שונות באשר לגיל ולחריפות הנדרשת - אשר הצד השווה שבהן הוא שמתחת לגיל שש אין כל חיוב, ללא קשר ליכולת ההבנה של הקטן, ומעל גיל שש יש להתחשב במידת ההבנה של הילד.

מצוות חינוך לתפילה

ביחס לחיוב קטנים בקריאת שמע ובתפילה, קובעת המשנה (ברכות ג, ג) שקטנים פטורים מקריאת שמע אך חייבים בתפילה. הגמרא (שם, כ ע"ב) מבארת שחיוב נשים בתפילה נובע מכך ש"רחמי ניהו", ורש"י (שם, ד"ה וחייבין בתפילה) מסביר שלפיכך תקנוה חכמים גם לקטנים.

ביחס לפטור מקריאת שמע נתקשו הראשונים. רש"י (שם, כ ע"א, ד"ה קטנים) מסביר שמדובר בקטן שהגיע לגיל חינוך ולמרות זאת הוא פטור מקריאת שמע, שכן אביו לא נמצא אתו בזמני הקריאה. רבנו תם (תוספות, שם, ד"ה וקטנים) חולק ומסביר שמדובר בקטן שלא הגיע לחינוך ולכן הוא פטור מקריאת שמע.

שיטת רבנו תם הולמת את הפטור מקריאת שמע, אולם לגבי החיוב בתפילה נדרש רבנו תם להעמיד שהחיוב מתייחס רק לנשים ועבדים ולא לקטנים שהוזכרו בתחילת המשנה.

17 ה"מאירי" (עירובין פב ע"א), ה"כלבו" (סימן עא), וה"סמ"ק" (מצווה צג) נוקטים שמדובר בגיל ששין חמש לשש.

18 שולחן ערוך, יורה דעה, סימן רמה, סעיף ה. כך הוא פוסק גם לגבי לולב (שם, אורח חיים, סימן תרנז, סעיף א), לגבי ציצית (שם, סימן יז, סעיף ג) ולגבי תפילין (שם, סימן לז, סעיף ג). יש לציין שהראשונים נחלקו מהי רמת החיוב המדויקת בכל אחת מהמצוות המופיעות בסוגיה, ואכמ"ל.

19 משנה ברורה, סימן שמג, ס"ק ג. לגבי איסורים הוא מציין שמשעה שניתן לאסור על קטן פעולה מסוימת והוא יבין שפעולה זו אסורה, מתחיל גדר חינוך.

הבאת קטנים לבית הכנסת

תירוצו אחר מציע הרי"ד בפסקיו (שם, ע"ב, ד"ה מתני'. נשים) וכותב שאולי אין לגרוס את המילה "קטנים" במשנה.²⁰

הרמב"ם בפירושו למשנה (ברכות ג, ג) מתייחס לפטור נשים בלבד; בהלכות קריאת שמע (משנה תורה, קריאת שמע, פרק ד, הלכה א) הוא פוסק שיש לחנוך קטנים לקרוא קריאת שמע בזמנה בברכותיה; ואילו בהלכות תפילה (פרק א, הלכה ב) הוא מתייחס לחיובם של נשים ועבדים ואינו מזכיר קטנים כלל - ודבריו מתאימים אפוא לשיטת רבנו תם. המחבר בהלכות קריאת שמע (אורח חיים, סימן ע, סעיף ב) מבאר שלשיטת רבנו תם, קטנים פטורים כל עוד לא הגיעו לחינוך ואילו לדעת רש"י הם פטורים גם לאחר גיל חינוך. המחבר מסיים שראוי לנהוג כרבנו תם, ובהלכות תפילה (שם, סימן קו, סעיף ב) הוא פוסק שקטנים שהגיעו לחינוך חייבים בתפילה.

סיכום

פתחנו בדרשתו של ר' אלעזר בן עזריה המסביר מדוע הטף באים למעמד הקהל. ראינו מחלוקת בשאלה האם גם תינוקות מתחת לגיל הבנה וחינוך מחויבים לבא למעמד הקהל וכן דנו בשאלת טעם החיוב: האם השכר הוא התכלית היחידה או שיש משמעות עצמאית לנוכחות קטנים במעמד הקהל.

מסכת סופרים, התוספות וה"אור זרוע" סומכים על דרשתו של ר' אלעזר בן עזריה את המנהג להביא קטנים לבית הכנסת, וה"אור זרוע" מוסיף טעם לדבר - כדי שתיכנס יראת שמים בלבם.

המחבר פוסק שמנהג טוב להביא קטנים לבית הכנסת בקריאת מגילה, אך נושאי כליו מסייגים זאת וכותבים שיש להיזהר שאותם ילדים לא יפריעו. עמדה זו מתחדדת בדברי ה"משנה ברורה" שמביא את דברי ר' מנחם די לונזאנו שציטט הש"ה. מעיון בדברי ר' מנחם ניתן לעמוד על מספר טעמים לאי-הבאת ילדים לבית הכנסת: בזיון בית הכנסת, הפרעה לציבור והקניית הרגלים רעים לילד. עם זאת מגמת הדברים היא שיש לחנוך ילדים לתפילה ולכבוד התפילה, אך להיזהר מהסכנות הטמונות בכך.

20 ר"י בתוספות (שם) מציע הבנה שלפיה תחילת המשנה הפוטרת קטן מק"ש היא לפני גיל חינוך ואילו סופה, המחייב קטן בתפילה, הוא לאחר גיל חינוך. במהלך הדיון מניח ר"י שאין אפשרות של חיוב קטנים שלא הגיעו לחינוך במצוות תפילה, ואפשרות זו יכולה ליישב את שיטת ר"ת ללא הידחקות בלשון המשנה. אמנם המאירי (שם, ד"ה אמר המאירי נשים) מחייב בחינוך לקריאת שמע גם קטן שאינו יודע לדבר, אך חיוב זה אינו נובע מדין המשנה ואינו מתאים ליישובה.

בחלקו האחרון של המאמר ביקשנו לעמוד על שאלת גיל חינוך והשיקולים המגדירים גיל זה: יכולת פיזית לקיים את המצוות, יכולת שכלית להבין את משמעותן ואולי גם רף מינימלי קבוע של שנים. כפי שראינו, בתוך המערכת הרחבה של דיני חינוך יש מקום מיוחד דווקא למצוות התפילה, והמשנה מלמדת כי קטנים בגיל מסוים חייבים בתפילה אף שהם פטורים מקריאת שמע. לדעת רש"י מדובר בקטנים שכבר הגיעו לחינוך, ואילו לדעת ר"ת הפטור מקריאת שמע שייך לפני גיל חינוך אך אין חובת תפילה בגיל זה אלא רק לאחריו, וכן פסק המחבר.

כפי שפתחנו, איננו מתיימרים לקבוע מסמרות להלכה, אך מן האמור עולה שפסיקה המתירית רק לבעייתיות שבנוכחות הילדים איננה מציגה את התמונה במלואה. חלק מן הפוסקים אמנם הדגישו את היסוד הזה, אך כפי שראינו קיים גם ערך חיובי משמעותי בהמצאותם של תינוקות קטנים בתפילה. קשה עד מאוד למצוא את הגבול והגדר המדויקים של ההפרעה לתפילה, ונראה שאין ציבור אחד דומה לחברו. לעניות הבנתנו, הדברים תלויים באופיו של הציבור ובהכרעה קהילתית כפי שעולה מן המקורות עצמם - הנעים בין הנהגות ציבוריות ותיאורים היסטוריים לבין קביעות נורמטיביות וערכיות. בעוד דרשת הגמרא נראית ביסודה עניין עקרוני וערכי, בעלי התוספות מנסים לתרגם אותה למסקנה שנותנת גיבוי הלכתי פורמלי למנהג ציבורי קיים - כאשר ביחס למנהג זה ראינו דעות שונות בראשונים ובאחרונים. ראוי שהכרעה קהילתית כזו תתקבל בצורה מודעת המכירה בחשיבותם של הערכים העומדים משני צדי המתרגם: חשיבותה של נוכחות הילדים מחד וכבודו הראוי של תפילת הציבור מאידך. ניתן להציע שהכפילות הפנימית בתוך מושג החינוך, המורכב הן מהעברת מידע וערכים, הן מכניסה עצמאית של הילד לתוך עולמות של תוכן ורוח, תתבטא גם בשאלה זו. התהליך החינוכי מורכב מהיבטים אקטיביים ומודעים ומהיבטים חווייתיים ופסיכיים, ובאופן זה יש להסתכל על המתח בין הדעות בסוגיה זו ועל המשקל הסופי של כל אחת מהן בהכרעה המעשית. יתר על כן, דומני כי השאלה שלפנינו אינה עניינו האישי של ההורה אשר ניצב אל מול הציבור, אלא עניינה של הקהילה כולה. בנידון זה, מושג החינוך מתרחב אל הרמה הקהילתית וההתרחשות בבית הכנסת הציבורי משמשת כמרכיב בחינוך הדור הצעיר וגם מושפעת ממנו.²¹

21 כאן המקום להעיר כי ראוי להתייחס להפרעה של אדם מבוגר לכל הפחות באותה מידה שבה מקפידים על הפרעה של ילדים.